

Gençlerde Dindarlık ve Modernleşme Algısı: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Örneği*

Perception of Religiosity and Modernity in Youth: The Case of Sivas Cumhuriyet University

Esra YILDIRIM

Öğretmen, Toki Ahmet Yesevi Ortaokulu
Teacher, Toki Ahmet Yesevi Secondary School
Sivas, Turkey
esrayuner@hotmail.com
Orcid.org/0000-0002-5103-2956

Mustafa MÜCAHİT

Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Eğitimi Anabilim Dalı
Assistant Profosor, Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Theology, Department of Religious Education
Sivas, Turkey
mmucahit@hotmail.com
orcid.org/0000-0003-2345-0015

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 30 Eylül / September 2020
Kabul Tarihi / Accepted : 11 Kasım / November 2020
Yayın Tarihi / Published : 15 Aralık / December 2020
Yayın Sezonu / Pub Date Season : Aralık / December
Cilt / Volume: 7 • Sayı / Issue: 2 • Sayfa / Pages: 519-542

Atıf / Cite as

Yıldırım, Esra-Mücahit, Mustafa. "Gençlerde Dindarlık ve Modernleşme Algısı: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Örneği".
Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 7/2 (2020), 519-542.

Doi: 10.33460/beuifd.802090

İntihal / Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.
This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Yayın Hakkı / Copyright®

Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi tarafından yayınlanmıştır. Tüm hakları saklıdır.
Published by Zonguldak Bulent Ecevit University, Faculty of Theology, Zonguldak, Turkey. All rights reserved.

* Bu makale, 2019 tarihinde Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Bölümünde "Üniversite Öğrencilerinde Dindarlık ve Modernleşme Algısı: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Örneği" başlıklı Yüksek lisans tezi esas alınarak yazılmıştır. This article was written on the basis of the master's thesis titled "Religiosity and Modernization Perception of University Students: Sivas Cumhuriyet University Example" prepared at Sivas Cumhuriyet University Institute of Social Sciences, Department of Philosophy and Religious Sciences in 2019.

Öz: Din ve modernleşme arasındaki ilişki literatürde sıkça tartışılmaktadır. Marx, Durkheim, Comte ve Weber gibi sosyologlar modernleşmeyle birlikte dinin öneminin azalacağını savunurken Parsons ve Berger gibi sosyal bilimciler de bu görüşün tersini savunmaktadır. Söz konusu tartışmalar çerçevesinde yapılan bu araştırma üniversite gençliğinin dindarlık ve modernleşme algıları arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamaktadır. İlişkisel tarama modelinin benimsendiği araştırma Sivas Cumhuriyet Üniversitesinde okuyan 396 öğrenci ile gerçekleştirilmiştir. Katılımcılar kolayda örnekleme tekniği ile belirlenmiştir. Araştırmada Dindarlık Eğilim Ölçeği ile Modernleşme Ölçeği kullanılmıştır. Verilerin analizinde pearson momentler çarpımı korelasyon katsayısı kullanılmıştır. Bulgulara göre, öğrencilerin dindarlık ve modernlik algıları yüksektir. İçsel dindarlık düzeyleri yüksek olan gençler, modernlik boyutunda en yüksek puanı liberallik ve plan-düzen'den en düşük puanı ise doğum kontrol ve bilime inanma alt boyutlarından almışlardır. Genel olarak dindarlık ile modernlik arasında negatif yönlü orta düzeyde bir ilişki söz konusudur. Araştırmanın sonuçları, gençliğin hem dindarlık hem de modernite değerlerini benzer düzeyde benimsediğini göstermektedir. Dindar gençler de modernleşme ölçeğinin sadece plan-düzen alt boyutuyla pozitif yönde ilişkisi olduğu ortaya çıkmıştır. Bu boyut işlerin düzgün ve zamanında yapılmasıyla ilgili maddelerden oluşmaktadır. Sosyal adaletsizlik, yoksulluk, bireysellik, yabancılaşma, batı toplumlarının kendi çıkarları için dünyanın geri kalanını sömürmesi, maddencilik ön planda olması vb. nedenler, dini değerlerin hâlen insan yaşamında önemli bir yer edinmesinde önemli rol oynamaktadır. Bunun yanında araştırmada modernleşmenin öne sürdüğü gibi insanlığın bilim ve teknolojiyle daha mutlu bir yaşam süreceği fikrinin beklenen oranda kabul görmediği de anlaşılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Üniversite Gençliği, Dindarlık, İçsel ve dışsal dindarlık, Modernlik, Dindarlık ve modernleşme.

Abstract: The relationship between religion and modernization is frequently discussed in the literature. While sociologists such as Marx, Durkheim, Comte and Weber argue that the importance of religion will decrease with modernization, social scientists such as Parsons and Berger also defend the opposite of this view (Bodur, 2019: 246). This study, conducted within the framework of the aforementioned discussions, aims to examine the relationship between university youth's perceptions of religiousness and modernization. The research in which the relational survey model was adopted was conducted with 396 students studying at Sivas Cumhuriyet University. Participants were determined using the Easy Sampling Technique. Religiosity Tendency Scale (Cirhinlioğlu, 2006) and Modernization Scale (Cirhinlioğlu, Ok, & Cirhinlioğlu, 2013) were used in the study. Pearson Product Moment Correlation Coefficient was used for data analysis. According to the findings, students' perceptions of religiousness and modernity were high. Young people with high levels of internal religiosity had the highest score in the dimension of modernity from liberality and plan-order sub dimensions and the lowest score in birth control and belief in science sub-dimensions. In general, there was a moderate negative relationship between religiosity and modernity. It has been revealed that the modernization scale has only a positive relationship with the plan-order sub-dimension for religious youth. This dimension consists of items related to the proper and

timely execution of the works. Social injustice, poverty, individualism, alienation, western societies exploiting the rest of the world for their own interests, materialism being at the forefront, etc. Reasons play an important role in religious values to take an important place in human life. The general results of this research showed that the youth adopted both religiousness and modernity values at a similar level. In addition, the idea that modernization would lead a happier life with the development of science and technology, was not accepted as expected.

Keywords: *University Youth, Religiosity, Internal and external religiosity, Modernity, Religiosity and modernization.*

Giriş

Latince kökenli bir kelime olan modern kavramı esasen “hemen şimdi” anlamında zamana vurgu yapmakta, eskiye ve geleneğe karşıtlığı ifade etmektedir (Kızılcelik, 1996, 9). Modernleşme modernlik, modernizm, modernleşme gibi pek çok kavramla yakın ilişkilidir. Modernlik batıda başlayan ve batı dışı toplumlara dayatılan toplum biçimine karşılık gelirken (Berman, 1999 akt. Altun, 2002). Modernizm içinde pozitivizm, evrenselcilik, akılcılık gibi öğeler barındıran düşünsel projeksiyona vurgu yapmaktadır. Bu bakımdan modernizm, modernlik ideolojisi olarak görülebilir. Modernleşme ise modernliğe giden süreci ifade etmektedir. Modernleşmenin sürekli toplumsal değişme ve gelişme sürecine vurgu yaptığını da söylemek mümkündür.

Modernleşmenin geleneğe karşı duruşu din ve modernleşme ilişkisini sorunlu hâle getirmektedir. Dinin modernleşmenin karşı durduğu geleneği temsil etmesi, vahiyle gelmesi gibi özellikleri, ilk dönem sosyologlarını dinin modern dünyada marjinal bir yerde durduğu ve modernleşmeye tehdit oluşturduğu fikrine yönlendirmiştir (Barbarosoğlu, 1995, 18-21; Giddens, 2012, 580-581). Marx, Durkheim ve Weber, modernleştikçe laikleşmenin/sekülerleşmenin artacağını savunmuşlardır. Laikleşme/sekülerleşme ile kast edilen “dinin toplum hayatının çeşitli yerlerindeki etkisinin” kaybolmasıdır (Giddens, 2012, 601). Ancak dinin hem birey hem de toplumsal yaşamda tamamen ortadan kaldırılamayacağı gerçeği sonraları dinin modern hayatla uyumlu bir yapıya kavuşturulması gerekliliğini ön plana çıkarmıştır. Zira din sosyalleştirme ve yasalaştırma gibi fonksiyonlara sahiptir (Gültekin, 2010, 28).

Yukarıdaki tartışmalar İslam ve modernlik alanında daha sıcak şekilde yaşanmaktadır. İslam dünyasında modernleşmeye yönelik farklı görüşler bulunmaktadır. Kimileri (Simon, Durkheim, Marx, Weber vb.) din ve modernleşme arasında uyum olduğunu iddia ederken, kimileri de (Parsons, Berger vb.) İslam ve modernleşmenin birbirinin zıttı olduğunu savunmaktadırlar. Bir başka görüş ise Batılı modernite ile İslam’ın uyumlu olmadığını çünkü modernitenin Batılı fikirleri benimsediğini ve bu yüzden aralarında bir uyumun bulunamayacağını iddia

etmektedir. Üzerinde durulmaya değer bir diğer bakış açısı ise modernitenin dini konulara karşı büyük bir meydan okuma gösterdiğini kabul etmekle birlikte din ve modernite uyumunun mümkün olacağı yönündedir (Yıldız vd., 2013, 25-26). Bu tartışmalar ışığında çalışmanın konusu dindarlık ve modernlik algıları arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Araştırma üniversite gençliğiyle yapılmıştır. Din ve modernlik arasındaki tartışmalar da eğitim düzeyi arttıkça dini yaşam tarzından modern yaşama doğru bir evrilmenin olacağı, modernleşmenin ilkelerinin daha çok benimseneceği yönündeki tezlerden yola çıkarak (bk. Günay, 1999; Akdoğan, 2002: 143-144) araştırmada iki değişken arasında negatif yönlü bir ilişki olacağı varsayılmaktadır.

1. Literatür Taraması

1.1. Din, Dindar ve Dindarlık Kavramları

İnsanlık var olduğundan beri görülen, evrensel bir olgu olarak kabul edilen din, insanı içten ve dıştan saran ve onun hayatında etkili olan bir disiplindir (Tümer, 1994). Bu bağlamda inançsız bir toplumun varlığından bahsetmek mümkün değildir (Tümer - Küçük, 1993: 1). Dinin hayat bulması için belli bir kalıptaki toplum tipine ihtiyaç yoktur. Her zaman ve her toplum tipinde vücut bulan din, kimi zaman sınırlandırıcı kimi zaman yönlendirici bir unsur olarak özde insanı genelde toplumları çeşitli açılardan etkilemektedir.

Literatürde din olgusunun özsel ve işlevsel olarak iki kategoride ele alındığı görülmektedir (Taş, 2003, 202). Özsel tanımlarda dinin ne olduğu üzerinde durulur ve din kutsal bir değere bağlanır (Okumuş, 2003, 65). Otto'nun (1924) "Din, insanın kutsal saydığı şeylerle ilişkisidir." tanımı özsel tanımlar için kültürel niteliğindedir. Otto bu tanımlamayla dinin ahlaki, estetik, sosyal, ekonomik, kültürel tecrübelerden oluştuğu düşüncesini reddetmekte, dinin onlardan tamamen ayrı olduğu görüşünü ima etmektedir. Ona göre din bu kavramlara indirgenmesi mümkün olmayan kutsal kategorisinde yer almaktadır (Wach, 1995, 9).

İşlevsel tanımlar, dinin ne olduğundan değil ne işe yaradığından hareket etmekte (Günay, 2012, 226; Eyüboğlu - Batuk, 2015, 101) dini insan ve toplum üzerindeki etkisine göre tanımlamaktadır. Yani bir inanç, insanın hem kendi yaşantısında hem de bulunduğu ortamdaki yaşantısına etki ediyorsa o zaman o bir dindir. Durkheim'in din tanımı bu bakış açısının ilk örneği olarak görülebilir (Kurt, 2008, 79). Durkheim (2005, 67) dini "kutsal şeyler, yani ayrı tutulan ve yasak kabul edilen şeylerle ilgili inanç ve pratiklerden ibaret birleşik bir sistem" olarak tanımlamaktadır. Bu rutinler kişileri manevi bir ortam olan, kilise denen bir yere toplamaktadır. Durkheim'e göre sosyal olgular ancak sosyal olgularla açıklanır. Din de tamamen bir sosyal olgudur (Kurt, 2008, 79).

Din üzerindeki farklı tanımlamalar ve bundan kaynaklanan belirsizlik, dindar ve dindarlık kavramlarının farklı algılanmasına yol açmıştır. Dindar kavramının sözlük anlamı “Din inancı güçlü, din kurallarına bağlı (kimse), mütedeyyin” (Türk Dil Kurumu, 1988, 1/593). Bir başka dindar tanımında ise, “Mensubu olduğu dinin inanç, ilke, pratik ve sembollerini içselleştirip bunları tutum ve davranışlarında sergileyen kişi” (Ayverdi, 2008, 726) olduğu dile getirilir. Antropolog Scheler’e (2010, 61) göre dindar insan, “Tanrı’nın onun gönlünde ve davranışlarında olduğunu benimseyen, kendi manevi kişiliğiyle ruhları dönüştüren, yeni yollardan Tanrı’ya ve teslim olmuş kalplere ilham edebilen kişidir.” Hökelekli (2013, 154) de dindar insanın, iyilik ve güzellikleri daha çok fark ettirmesi, öğrenme, gelişme, sevme, paylaşma, diğerlerine yardım etme davranışlarını artırması dolayısıyla bunu sağlayan kaynağa karşı derin bir sevgi ve minnettarlık yaşadığını dile getirmektedir.

Kişinin dini hassasiyeti hakkında bilgi sahibi olmak için o kişinin göstermiş olduğu davranışlara bakmamız yeterli olabilmektedir. Bu durum zamanla dindarlığın ölçülmesi ihtiyacını doğurmuştur (Çoştı, 2009, 122). 1940-1950’li yıllarda başlayan çalışmalarda (Koroğlu, 2012, 85) dindarlık tek boyutlu ölçülmüştür. Sumner dini inançla ilgili ifadeler, Thurstone ve Chave kiliseye karşı tutum, Hall, Lauba, Starbuck, James gibi din psikologları ise dindarlığı sadece duygu boyutu üzerinden ölçmeye çalışmıştır. Ölçümün tek boyutlu olması dindarlığı küçük bir alanla sınırlandırdığından araştırmacılar yeni arayışlara yönelmişler, dinin iki kutuplu ölçülmesi düşüncesine ağırlık vermişlerdir. Allport bu görüşü savunanların başında gelmektedir. Kendisi önce kurumsallaşmış ve içten-kaynaklı dindarlık ölççeğine vurgu yapmış daha sonra da dıştan kaynaklı ve içten kaynaklı terimlerini kullanarak iki türlü dindarlık tipinden bahsetmiştir (Yıldız, 2014, 90-92). Allport’a göre (1968) kişi eğer bir dine inanıyorsa ya içedönük dindarlığa ya da dışadönük dindarlıktan birine yakın olacaktır. Kendini dışadönük dindarlığa yakın hissedenler dini bir araç olarak kullanılır. Din bu kişiler için güvenlik sağlamak, teselli olmak, sosyallik kazanmak, dikkat çekmek, statü elde etmek, kendini masum görmesi gibi çeşitli amaçlar için vardır. Tanrı bu kişiler için vardır ama kendi benlikleri de bir o kadar önemlidir. Dine fazla bir bağlılık göstermemekle birlikte din tamamıyla birincil ihtiyaçları gidermek üzere şekillenmiştir. Bunlar samimi dindar değildir. Bir dini pratik veya uygulamaya birkaç kez katılmayı sürekli katılıyorlarmış gibi ifade eder.

İçedönük dindarlar kendileri için dini bir araç olarak görmezler. Din onlar için korkularını giderme, sosyalleşme veya topluma uyum sağlama gibi duyguları bastırma veya arzuları gerçekleştirme aracı değildir. Din insan yararına kullanılmak için var olmaz. Aksine insanlar dine hizmet etmeye ve kulluk hizmetlerini yerine getirmeye gayret eder. Bu dindar tipine yakın olanlar esas güdülerini dinde bulur ve diğer ihtiyaçlar önemli olsa bile hayatını dini inanç ve emirlerle uyum içerisinde geçirmeyi amaçlar. Bir yakını kaybettiklerinde daha metanetli ve tahammüllü

olur. Dışsal olarak güdülenen kişi dini kullanırken, içsel olarak güdülenen dindar dini yaşamayı tercih eder dersek doğru bir tespit yapmış oluruz (Allport, 1968, 242-243).

Türkiye’de dindarlığı ölçmeye yönelik ilk çalışma Mehmet Taplamacıoğlu tarafından yapılmıştır. Bu çalışmada dindarlık sofu dindarlığı, alaca dindarlığı, mevsimsel dindarlık, beynamaz-ış dindarlığı ve ilgisiz dindarlık olarak beş kategoride ele alınmıştır (Taplamacıoğlu, 1962, 145). Ancak bu alandaki çalışmaların 1980’li yıllardan sonra hız kazandığı Hristiyan toplumunun dindarlık düzeyini ölçmek amacıyla Allport, Glock, Lenski, King ve Hunt gibi bilim adamlarının hazırlamış oldukları dindarlık ölçeklerinin Türkçeye uyarlandığı görülmektedir (Köroğlu, 2012, 85). Daha sonra sırasıyla Mutlu (1989), Köktaş (1993), Koştaş (1995) ve Arslan (2003) dindarlıkla ilgili çalışmalar yapmışlardır.

1.2. Modernleşme

Modern kavramının kökenini oluşturan modernus terimi ilk kez 5. yüzyılda Hristiyan olan dönemle, Romalı ve Pagan geçmişi ayırmak amacıyla kullanılmıştır (Kızılcılık, 1996, 9). Bu kavramla yakından ilişkili olan “modernleşme” ise 1960’lı yılların başından itibaren yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Modernleşme teknoloji ve değerlerdeki değişimleri ifade etmektedir (Marshall, 1999, 508-509). Hocoğlu’na (1992, 76) göre bu kavram başkaları tarafından erişilmesi, potansiyeline ulaşılması, hedeflenen en yüksek düzeye yükselmek anlamına gelmektedir. Batılı sosyal bilimcilerin modernleşme denilince öne çıkardığı özellikler şu şekilde özetlenebilir:

- Modernleşme geleneksel toplumdan uygar topluma geçişi ifade etmektedir.
- Modernleşme tek bir faktörle açıklanamayacak kadar karmaşık bir süreçtir. Endüstrileşme, kentleşme, farklılaşma, sosyal hareketlilik, sekülerizm, haberleşmenin yaygınlaşması eğitimin artması ve siyasi katılım gibi pek çok unsuru içermektedir.
- Modernleşme sistematik bir süreç olduğundan bir faktördeki değişim diğer faktörleri de etkilemektedir.
- Modernleşme küresel bir olgudur. 16 ve 17. yüzyılda Avrupa’da başlayan bu süreç tüm dünyayı etkilemektedir.
- Modernleşme uzun zaman içerisinde gerçekleştirilmektedir. Geleneksel toplumdan modern yapıya geçiş uzun zaman almaktadır.
- Modernleşme aşamalı bir süreçtir. Toplumlar geleneksel toplumdan modern toplumlara dönüşerek bu süreci bitirmektedir.
- Modernleşme bütünleştirici bir süreçtir. Modernleşme süreciyle toplumlar birbirine yaklaşmaktadır.

- Modernleşme geri dönüşü olmayan bir süreçtir. Modernleşmede değişimin yönü gelenekselden modernliğe doğrudur.
- Modernleşme istenilen bir süreçtir çünkü uzun vadede insanların maddi ve kültürel refahını artırmaktadır (Özer, 2003, 579).

Sosyolojik olarak bakıldığında modernleşme, Tönnies'te cemaatten-cemiyete, Durkheim'de mekanik dayanışma-organik dayanışma veya geleneksel toplumdaki modern topluma geçiş şeklinde görülmektedir. Bu anlamda modernleşme geleneksel bir toplum şeklinden modern bir topluma doğru her anlamda bir değişimi göstermektedir (Çiçek vd., 2015, 272). Modernleşmenin sağladığı bu değişimlerin kökeninde aydınlanmanın ortaya koyduğu felsefi değişimin yakından alakalı olduğu hatta modernleşmenin, aydınlanmanın kendisi mi yoksa aydınlanmanın başka türden bir görünümü mü (Shatara, 2007, 33) olduğu yönünde tartışmalar vardır. Aydınlanma hareketiyle akılcılık ve bilim, hümanizm, insan hakları ve özgürlük, bireyselleşme, demokrasi, bürokrasi, laiklik, sanayileşme ve kentleşme gibi anlayışlar ortaya çıkmaktadır. Ayrıca din dâhil olmak üzere diğer alanlarda da sınırlar aydınlanma hareketi ile ayrılmaktadır. Bütün bunlar Habermas'ın ifade ettiği gibi modernlik projesinin esasını teşkil etmektedir (Kızılçelik, 1996, 8; Yıldız vd., 2013, 22). Ayrıca modernliğin getirdikleri rasyonalite ile düşünselde, kapitalizm ile ekonomide, sanayileşme ile teknolojiye, kentler ile sosyal alanlarda hissedilmiştir (Saygın, 2016, 70). Modernleşmenin parametreleri olan bu kavramlar birbirinden ayrı düşünülemeyeceği gibi birbirini tamamlayıcı olduğu unutulmamalıdır.

1.3. Dindarlık ve Modernleşme Üzerine Görüşler

Dindarlık ve modernleşmeyle ilgili klasik sosyologlardan günümüze kadar pek çok sosyal bilimci görüşlerini ifade etmiştir. Bunlardan ilki olan Simon'a göre toplumlar teolojik, metafizik ve pozitif aşamalardan geçer. Bu üç aşama çok Tanrıktan tek Tanrı'ya, oradan feodalizme daha sonra da endüstri toplumuna doğru bir gelişim gösterir (Taplamacıoğlu, 1969, 93). Simon'a göre bilim ve endüstri ile toplumda din artık etkisini yitirecektir. Ancak bu durum, geleneksel otorite biçimlerinin endüstri toplumlarında yer bulamamasından dolayı bir krize de neden olacaktır. Simon bu krize ancak yeni ve dünyevi bir dinin çözüm bulacağına inanmaktadır. Bu yeni din de toplum üzerinde çok etkili olacak ve toplumun ahlaki temelini oluşturup ve toplumsal birliğin oluşmasında fayda sağlayacaktır.

Saint Simon'un son çalışması olan *Le Nouveau Christianisme*'de Yont (yeni) Hristiyanlık adında bir din fikri ortaya atarak reformun boyutunu daha da ileri taşımıştır. Bu yeni dinde en önemli unsur iktisat ahlakıdır ve üyeleri, felsefi bireyciliğe zıt olan, dünyevi bir din olarak ifade ettiği sanayi toplumunun öncüleri, çıkarları kitlelerin çıkarlarıyla aynı olan sanatçılar, bilimciler ve sanayinin önde gelenleridir (Swingewood, 1998, 58).

Comte temel fikirlerinin pek çoğunu Simon'dan almış olmasına rağmen ondan farklı olarak sanayileşme, üretim sınıfın oluşumu ve sınıfsal çatışma gibi kavramları, olumsuz yönlerden arındırmış organizmacı, uzlaşımçı bir toplum modeli şeklinde bütünlüştürmüştür (Swingewood, 1998, 81). Simon'dan ayrıldığı bir diğer nokta da toplumların belirli aşamalardan geçerek ilerlediği düşüncesindedir Comte'e göre bu geçiş insan aklındaki bir ilerlemenin sonucudur (Gönç - Şavran, 2011, 40). Comte aynı zamanda sosyolojinin isim babasıdır. Toplumların teolojik, metafizik ve pozitif dönemlerden geçeceğini iddia etmektedir (Aron, 2010, 70; Swingewood, 1998, 63).

Teolojik aşamada, olaylar dinsel ve doğaüstü nedenlerle açıklanmaktadır. İnsan bir faaliyette bulunacağı zaman dinsel yönlendirmelere göre hareket etmektedir (Giddens, 2012, 46). Duyguların ve hayal gücünün egemen olduğu teolojik aşama fetişizmi (doğanın insanın duygusu ekseninde tanımlanması), çok Tanrıcılık ve tek Tanrıcılıktan oluşan üç döneme ayırmaktadır (Swingewood, 1998, 63; Zencirkıran, 2017, 32). Toplum, Rönesans döneminde varlık gösterir metafizik aşamada artık doğal bir bakış açısından görülmeye başlanır. Bir geçiş evresi olan bu aşamada olayların arkasında yatan nedenler metafizik ve soyut güçlerle açıklanmaya çalışılmaktadır (Giddens, 2012, 46; Durakbaşa Tarhan, 2003, 18; Zencirkıran, 2017, 32). İnsanların saygı duyulması gereken temel haklarının en önemli haklar olduğu bu aşamayla özgür haklarının çoğaldığı vurgulanmaktadır (Wernick, 2005, 130).

Pozitif aşama Copernicus, Galileo ve Newton'un keşifleriyle ortaya çıkmıştır. Bilimsel tekniklerin toplumsal dünyaya uygulanması bu aşamanın en önemli özelliklerindedir (Giddens, 2012, 46). Düşüncelerin terk edilip gözlem ve deneyin hâkim olduğu son aşamada, mutlak nedenlerle ilgili görüşler terk edilir ve araştırmalar, olguların ve onların değişmez ardışıklık ve benzeşme ilişkilerinin incelenmesine doğru kayar (Swingewood 1998, 63). Comte, her toplumun aslında son aşamaya ulaşmak istediğini çünkü bu aşamanın toplumsal düzenin gerçekleştiği yer olduğunu dile getirir. Teolojik ve metafizik aşamaların geleneksel toplumları, pozitif aşamanın ise modern toplumları işaret ettiğini dile getirmektedir (Cirhinlioğlu vd., 2013, 34). Comte toplumdaki bu aşamaların Simon gibi bir boşluk oluşturacağını düşünüyordu. Bu kuralsızlık ve normsuzluk durumu karşısında işçi sınıfı ve yöneticiler arasında aracılık işlevi gören "İnsanlık Dini" adı altında yeni bir din önerir. Sosyoloji bu yeni dinin merkezinde yer alır (Swingewood, 1998, 67; Giddens, 2012, 46).

Comte'nin insanlık tarihini pozitivist, materyalist ve evrimci bir bakış açısıyla incelemesi, din ve toplum alanında yapılan incelemelerde çok derin etki oluşturmuştur. Bu etkiler hem 19. yüzyılın ikinci yarısında hem de 20. yüzyılda bilimsel metodoloji üzerinde büyük ölçüde belirleyici olmuştur (Günay, 2002, 4). Comte, ayrıca dinin temel unsur olduğu toplumsal statik ve toplumsal dinamik ayrımı yapmaktadır. Toplumsal statik, toplumların temel düzenini, toplumsal

dinamik ise bu temel düzenin pozitivizmin son aşamasına gelmeden geçirdiği farklılıkları ifade etmek amacıyla kullanılmaktadır. Dinamik oluşması bu durumda statige bağlıdır (Aron, 2010, 79).

Marx kendi bakış açısını Alman İdeolojisi'nde (1816) adlı eserinde belirlemiş ve ileride "tarihin materyalist yorumu" diye adlandırılacak yaklaşımın ilk çerçevesini kurmuştur. Engels'le birlikte kaleme aldığı bu eser sosyolojik bir toplum anlayışını savunmaktadır. Marx ayrıca toplumları da uzlaşmaz toplumsal sınıflar, işbölümü ve özel mülkiyet şekilleri üzerinde kurulmuş, bir yapı olarak görmektedir. Tarihsel gelişmeye bağlı olarak toplumların, köleci, feodal en son da kapitalist topluma doğru aşamalardan geçerek ilerlediğini savunmaktadır (Swingewood, 1998, 84). Marx kapitalizmi, tarihteki diğer ekonomik sistemlerden farklı olarak daha geniş bir tüketici grubuna satılan mal ve hizmetlerin üretiminin yapıldığı bir düzen olarak tanımlamaktadır. Kapitalist sistem sermaye ve ücretli emek adlı iki bileşenden meydana gelmektedir (Giddens, 2012, 50). İnsanlık tarihini, işçi sınıfı (ploterya) ile üretim gücünü elinde bulunduranlarla arasında geçen mücadele olarak gören Marx işçi sınıfının iktidarı ele geçireceği gün tarihin önceki akışı ile kesin bir kopma yaşanacağını dile getirmektedir. Kapitalizmin ve sınıfların aynı anda ortadan kaldırılmasını sağlayacak bu devrimin kapitalistlerin kendilerinin eseri olacağını vurgulamaktadır (Aron, 2010, 112; Göle, 1998, 49).

Marx'ın çalışmalarında önemli bir yer tutan yabancılaşma teorisi Hegel'in diyalektik felsefesinden gelmektedir. Marx, emeği, insan kültürünün temeli, kültürü de emek aracılığıyla gerçekleşen insan faaliyetlerinin ürünü olarak görmektedir. Yabancılaşma kavramı emekle oluşan bir dünyada insanın adım adım bir yabancıya dönüştüğü süreci ifade etmektedir (Swingewood, 1998, 87). Yabancılaşma kuramı Marx'ın din üzerindeki görüşlerini de etkilemiştir. Marx'a göre ilkel toplumlarda kişiler anlam veremedikleri durumlarla karşılaşınca dini açıklamalarda bulunmuşlardır. Kişinin hayalinin ürünü olan bu açıklamaların kaynağını başka yerlerde aramışlardır. Aslında bu durum fark etmeden kendi ürettiği düşüncelerden zamanla uzaklaşıp ve kopmasına neden olmaktadır. Din kişinin bir hayal ürünü olarak, onun kaderini belirleyen büyük bir güç gibi algılanmaktadır. Kısacası insanın kendisinin oluşturduğu bu düşünceler zamanla kontrolden çıkıp insanın kontrolünü eline almaktadır (Cuff vd., 1990, 18-20).

Durkheim için dinin özü sadece bir tanrıya inanmak değil, dünyanın kutsal ve kutsal olmayan olgulara ayrılmasıdır (Aron, 2010, 250). Kutsal ve kutsal olmayan kavramları aslında birbirinin zıddı olarak değerlendirilebilir. Buna rağmen bu iki kavram birbirine karşıt olmakla birlikte birinden ötekine geçiş mümkündür (Kösemeihal, 1971, 103). Durkheim (2005, 17), Dini Hayatın İlkeli Biçimleri adlı kitabında dini bir sistemin analiz edilmesi için organizasyonlarının basitliğinin başka hiçbir toplumda bulunmaması ve bu dini sistemin kendinden önceki başka bir dinden herhangi bir unsur almadan açıklanması olarak ifade etmektedir. Din, ancak en bozulmamış hâliyle ilkel dinlerde incelenebilir. En ilkel din de dinin

kaynağının toplum olduğu görüntüsü veren Avustralyalı Arunta kabilesindeki totemizimdir. Bir din sosyoloğu olarak Durkheim'in, ilkel kabile dinleri üzerinde çalışarak elde ettiği sonuçlardan hareketle bütün toplumlar için geçerli olacak genellemelere ulaşması ayrıca genel bir din kuramı geliştirmeye çalışması, kendisine yönelik en büyük eleştirilerden biridir. Durkheim'in bu bakış açısı aynı zamanda metodolojik açıdan da sorunlar oluşturmaktadır (Kirman, 2005, 138-140). Durkheim ayrıca Toplumsal İşbölümü (The Division of Labor in Society) adlı kitabında iki tip dayanışma biçimi olan mekanik ve organik dayanışma ayrımı yapmaktadır. Durkheim, düşük bir işbölümü, benzer meslekler, ortak yaşantı ve paylaşılan inançlara sahip olan geleneksel kültürleri mekanik dayanışma olarak nitelemektedir. Burada geleneksel yaşam biçimlerine karşı olmak beraberinde büyük cezaları da getirmektedir. Sanayileşme ve kentleşmenin getirileri bu dayanışma tipinin çözülmesine neden olmuştur. Zamanla gelişmiş toplumlarda ortaya çıkan işlerdeki uzmanlaşma ile artan toplumsal farklılaşmanın organik dayanışmayı ön plana çıkaran yeni bir düzene yol açacağını ileri sürmüştür (Giddens, 2012, 48). Organik dayanışmayla karşılıklı bağımlılık, sanayinin gelişim göstermesi, artan nüfus oranı, ahlaki ve maddi yoğunluk ifade edilmektedir. Birey artık tamamıyla toplum bilincinde değil bireysellik özellikleri de sergilemektedir (Swingewood, 1998, 191).

Weber Marx'tan etkilenmekle birlikte tarihin materyalist yorumunu reddetmiş ve sınıf savaşlarının daha az önemli olduğunu düşünmüştür (Giddens, 2012, 52). Weber için geniş ve kapsamlı araştırmalarının ürünü olan konulardan biri, modern toplumu geçmiş toplumlardan ayıran özelliktir. Rasyonelleşme kavramı tam da bunu sağlamaktadır. Önceki toplumlar rasyonel olmayan din, kişisel karizma ve gelenek gibi inanç veya düşünce sistemlerine dayanırken, modern toplumun temeli akla başvurmadır. Rasyonel, modern bilim ve teknolojinin, modern hukuk ve iş hayatının modern topluma uygulanma biçimidir. Rasyonelleşme Weber'in din, bürokrasi ve kapitalizm üzerine çalışmalarının temelini oluşturur ve onun temel çalışması Protestan Ahlâkı ve Kapitalizmin Ruhudur (Slattery, 2014, 79). Weber kapitalizmi özgür emeğin rasyonel biçimde örgütlenmesi, çalışma hayatının evden ayrılması, rasyonel muhasebe yöntemleri, hukuk ve yönetim sistemlerinin artması olarak tanımlamaktadır (Swingewood, 1998, 185).

Weber ayrıca toplumsal eylemler üzerinde yoğunlaşılması gerektiğini düşünmektedir (Giddens, 2012, 52). Toplumsal eylemler bireylerin içgüdüsel özellik göstermeyen anlamlı tüm fiilleri olarak tanımlanabilir. Weber'e göre eylemin toplumsal bir özellik kazanabilmesi için bireyde anlam ifade eden eylemin diğer kişilerin davranışlarıyla alakalı olması hatta onları içermesi veya onlar tarafından içerilmesi gerekmektedir (Tolan, 1996, 35). Toplumsal eylem her zaman için kesinlik taşımayabilir. Çünkü toplumsal ilişkilerin tekil doğası, beklenen eylemin sonucunda değişikliğe neden olabilmektedir. İdeal tipler burada devreye girer ve aktöre belirli bir eylem yönünü izleme olanağı tanır (Swingewood, 1998, 178). Weber'in düşünce hayatında önemli bir yer tutan ideal

tip, değer yargılarından arınmış eden fakat gerçek hayatta görülmesi mümkün olmayan açıklayıcı kurgu olarak tanımlanmaktadır (Tolan, 1996, 38-39). Bununla birlikte bu kurmacalar, sabit referans noktaları oluşturarak gerçek hayattaki herhangi bir durumun ideal tiple karşılaştırılarak anlaşılabilmesi açısından çok faydalıdır. İdeal tip kusursuz ve erişilmek istenen anlamdan ziyade belirli bir görüngünün saf hâlini kastetmektedir (Giddens, 2012, 53).

Eski geleneksel ve tarımcı hayat tarzını yeni modern ve kentsel yaşam tarzıyla karşılaştırarak aradaki farklılıkları ortaya koymayı amaçlayan Tönnies bunun için cemaat ve cemiyet kavramlarını kullanmıştır (Slattery, 2014, 59). Tönnies (2001, 16-52) cemaati dayanışması kan bağı gibi doğal kuvvetlerle sağlanan, kendine özgü iradesi olan bireyler topluluğu olarak ifade etmektedir. Bu birlikte insanlar arasında çok yakın ilişkiler bulunmaktadır. Kan bağı ya da aynı soydan gelme duygusu bu ilişkileri güçlendirmektedir. Burada bireylerin iradesi toplum tarafından engellenmektedir. Bu türlü topluluklarda mülk sahibi olmak mal birliğine; hukuk da aile hukukuna dayanmaktadır. Cemaatler örf ve âdetlerin etkin, birincil ilişkilerin yoğun olarak yaşandığı, ilkel, tarıma dayalı, karmaşık duruma gelmemiş yapıların bulunduğu, doğal iradenin baskın olduğu toplum tipidir. Cemiyet ise belirli bir amaç ya da amaçlara ulaşabilmek için bireysel irade ile karşılıklı etkileşimde bulunan kişilerin oluşturduğu teknoloji ve uzmanlaşmanın yaygınlaştığı, rasyonel iradenin yönlendirici konumda bulunduğu topluluk olarak tanımlanmaktadır. Cemiyette daha çok resmi ilişkilerin hâkim olduğu ikincil ilişkilerin, rekabetin, kişisel faydanın ve bireyciliğin arttığı buna karşın aile bağlarının zayıfladığı bir toplum yapısı görülmektedir. Bu toplum yapısında cemiyetin hayat bulduğu tarım toplumunun tersi gibi görünen kent, özellikle de metropoliten bölgelerdeki toplum tipidir. Slattery (2014, 60), Tönnies'in bu ayrımıyla aslında kötümser bir tablo çizdiğini ifade etmektedir. Sanayileşme bir anlamda uygarlıkların temelden sarsılmasına neden olmuştur. Tönnies cemaatten cemiyete oradan tekrar cemaate bir dönüş olacağına inanmaktadır.

Bu görüşlerden yola çıkarak David Martin, Brian Wilson, Larry Shiner ve Peter L. Berger gibi isimler sekülerleşme teorisi kapsamında din ve modernleşme arasında iki açıdan gelişme yaşanacağını öne sürmektedir. Birincisinde dinin etkisi altında olan bazı alanlar zamanla seküler kurumların hâkimiyeti altına girecek böylece dinin bir kısım sosyal fonksiyonlarında kayıplar olacaktır. İkincisinde dini gelenekler inanç ve pratiklerde zamanla bir zayıflama ve düşüş görülecektir (Pollack, 2008 akt. Bodur, 2019,257). Hatta Shiner'e göre sekülerizasyonun son noktası dinsizlik olacaktır (Küçükcan, 2005, 111). Sekülerleşme teorisyenleri toplumsal, organizasyonel ve bireysel düzeyde bu gelişmelerin yaşanacağını savunmaktadır (Bodur, 2019, 257).

2. Araştırmanın Yöntemi

Nicel araştırma yöntemine dayalı yürütülen bu çalışma bir betimsel (tarama) çalışması özelliği taşımaktadır. Betimsel çalışmalar, bir olgunun nelikini olduğu

gibi resmeden çalışmalara denir. Betimsel modeller genel tarama modelleri ve örnek olay tarama modelleri olarak ikiye ayrılmaktadır (Sönmez ve Alacapınar, 2011). Bu araştırmanın amacına uygun olarak genel tarama modelinin kullanılması uygun görülmüştür. Genel tarama modelleri de kendi içerisinde tekil ve ilişkisel tarama modeli olarak ayrılmaktadır. Tekil tarama modeli “değişkenlerin tek tek tür ya da miktar olarak oluşumlarının belirlenmesi” için ilişkisel tarama modelleri ise “iki ya da daha çok değişken arasında birlikte değişim varlığını ve/veya derecesini” ortaya koymak amacıyla kullanılmaktadır (Karasar, 2012, 79-81). Bu çalışma din ve modernleşme arasındaki ilişkiyi incelediğinden ilişkisel tarama modelini benimsemektedir.

2.1. Veri Toplama Araçları

Araştırmanın modeline uygun şekilde anket uygulaması yapılmıştır. Cumhuriyet üniversitesi öğrencilerine uygulanan ankette katılımcıların sosyo-demografik özelliklerini belirleyen sorular yanında dindarlık ve modernleşme düzeyini ölçmeye yönelik iki ölçek kullanılmıştır.

Çalışmada kullanılan *Dini Yönelim Ölçeği*, Allport ve Ross (1967) tarafından geliştirilmiş Cirhinlioğlu (2006) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. 5’li Likert tipi cevaplar içeren ölçek, 22 madde ve iki alt boyuttan oluşmaktadır. İçsel dini yönelim alt boyutunda toplam 11 madde yer almaktadır. Bu faktörde bulunan maddelerin faktör yük değerleri .767 ile .404 arasında değişmektedir. Dışsal dini yönelim alt boyutunda ise yine 11 madde bulunmaktadır. Bu maddelerin yük değerleri .648 ile .334 arasında değişmektedir. Ölçeğin cronbach alpha katsayısı .90 olarak belirlenmiştir. Bu çalışmada ölçeğin güvenilirlik katsayısı .72 çıkmıştır.

Çalışmadaki bir diğer veri toplama aracı *Modernleşme Ölçeği* Cirhinlioğlu, Ok ve Cirhinlioğlu (2013) tarafından yapılan Dindarlık, Ruh sağlığı ve Modernite adlı TÜBİTAK projesi kapsamında geliştirilmiştir. 30 madde içeren ölçek açıcı ve kriter geçerlik yöntemiyle geçerliliği doğrulanmıştır. Açıcı faktör analizinden elde edilen bulgulara göre modernite ölçeğinin liberal, plan-düzen, bilime inanma, doğum kontrolü, laik olma, cinsel eşitlik, medya takibi, üretip tüketme olmak üzere toplam 8 alt boyuttan oluştuğu saptanmıştır. Liberal faktörü otonomi, akıl, teknoloji, düşünce özgürlüğü, demokrasi ve eğitim alt boyutlarından oluşmaktadır. Plan-düzen faktörü ise düzenlilik ve iş güdüsü alt faktörlerinden oluşmaktadır. Ölçeğin maddeleri. 30 ile .86 arasında faktör yüküne sahiptir. Ardından ölçeğe doğrulayıcı faktör analizi uygulanmış, sonuçta modernite ölçeğinin Türk kültürüne uygunluğu kanıtlanmıştır. Ölçeğin cronbach alpha iç tutarlılık katsayısı ise .88 olarak hesaplanmıştır. Buna göre ölçeğin güvenilirliğinin oldukça yüksek olduğu söylenebilir. Bu çalışma kapsamında ölçeğin iç tutarlılık katsayısı. 82 olarak belirlenmiştir.

2.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni Sivas Cumhuriyet Üniversitesi merkez kampüsünde bulunan fakülte ve yüksekokullarda lisans öğrenimine devam eden öğrencilerinden oluşmaktadır. Kolayda örnekleme tekniği ile belirlenen farklı fakültelerdeki ve yüksekokullardaki 396 öğrenciye anket uygulanmıştır. Kolayda örnekleme araştırmacının kolayca ulaşabileceği kişileri örnekleme almayı içermektedir. Kolay, pratik ve ekonomik olması nedeniyle tercih edilmektedir (Haşiloğlu vd., 2015, 20). Sivas Cumhuriyet Üniversitesinde 16.02.2019 tarihi itibarıyla lisans ön lisans öğrenci sayısı 51.544'dir. Merkez yerleşke dışındaki ilçelerde bulunan öğrenciler örnekleme dâhil edilmediğinde evren sayısı 45.317'dir.

Minimum örneklem büyüklüğünü belirlemek için,

$$n = N + t^2 \cdot p \cdot q / d^2(N-1) + t^2 \cdot p \cdot q^1$$

formülü kullanılmıştır. Elde edilen sonuca göre minimum örneklem büyüklüğü 384 olmalıdır. Çalışmada 400 kişiye anket uygulanmıştır. Dört anket eksik veya yanlış doldurulması nedeniyle analizden çıkarılmış toplam 396 anketle istatistiksel işlem yapılmıştır.

2.3. Araştırmanın Varsayımları

- Araştırmada:

Örneklem grubundaki öğrencilerin uygulanan ölçme aracına samimi cevap verdikleri,

- Seçilen araştırma yönteminin amaç, konu ve sorunların çözümüne uygun olduğu,
- Ölçme aracının olguyu ölçmede yeterli olduğu varsayılmıştır.

1 Bk. Sümbüloğlu, K. - Sümbüloğlu V. (2010). Biyoistatistik. Ankara: Hatipoğlu.

3. Bulgular

3.1. Katılımcıların Demografik Özelliklerine Ait Bulgular

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özelliklerine Göre Dağılımı

	Alt Kategoriler	n	%
Cinsiyet	Kadın	232	58,6
	Erkek	164	41,4
Yaş	22 yaş ve altı	293	74
	23 yaş ve üzeri	101	25,5
	Kayıp Veri	2	0,5
Ailelerin Gelir Düzeyi	2000 TL ve altı	158	39,9
	2001 – 4000 TL	159	40,2
	4001 TL ve üzeri	46	11,6
	Kayıp Veri	33	8,3
	Toplam	396	100

Katılımcıların (n=396), %58,6'sı (n=232) kadın ve %41,4'ü (n=164) erkek olup yaş ortalamaları $21,97 \pm 2,88$ 'dir. Katılımcıların aile gelir düzeylerine göre dağılımlarına bakıldığında %40,2'sinin 2001 ila 4000 TL ve %39,9'unun da 2000 TL ve altında gelir seviyesinde oldukları görülmektedir.

Tablo 2. Katılımcıların Öğrenim Durumlarına Göre Dağılımı

	Alt Kategoriler	n	%
Mezun Olunan Lise Türü	Anadolu Lisesi	175	41,6
	Meslek Lisesi	53	13,4
	İmam Hatip Lisesi	168	42,4
	Diğer	10	2,6
Öğrenim Görülen Fakülte Türü	İlahiyat Fakültesi	89	22,5
	İktisat Fakültesi	72	18,2
	Edebiyat Fakültesi	73	18,4
	Mühendislik Fakültesi	46	11,6
	Teknoloji Fakültesi	36	9,1
	Eğitim Fakültesi	80	20,2
Öğrencilerin Sınıf Düzeyleri	Birinci Sınıf	38	9,6
	İkinci Sınıf	127	32,2
	Üçüncü Sınıf	110	27,8
	Dördüncü Sınıf	120	30,4
	Kayıp Veri	1	0,3
	Toplam	396	100

Araştırma bulgularında katılımcıların %97,4'ünün İmam Hatip Lisesi, Anadolu Lisesi ve Meslek Lisesi'nden (%41,62'si Anadolu Lisesi, %13,4'ü Meslek Lisesi, %42,4'ü İmam Hatip Lisesi), %2,6'sının diğer liselerden mezun oldukları görülmektedir.

Katılımcıların şu anda öğrenim gördükleri bölümlere göre dağılımlarına bakıldığında en fazla katılımın %22,5 (n=89) ile İlahiyat Fakültesi öğrencilerinden oluştuğu anlaşılmaktadır. Bunu %20,2 (n=80) ile Eğitim Fakültesi takip etmektedir. En az katılım %9,1 ile Teknoloji Fakültesi öğrencilerindedir. Öğrencilerin %32,2'si ikinci sınıfta olduğu görülmektedir. Tabloya bakıldığında örneklem grubunun çoğunluğu iki, üç ve dördüncü sınıfta olduğu anlaşılmaktadır. En az katılım %9,6 ile birinci sınıf öğrencilerinden oluşmaktadır.

3.2. Katılımcıların Dindarlık Düzeyleriyle İlişkili Bulgular

Tablo 3. Katılımcıların Modernlik Ölçeklerine İlişkin Betimsel İstatistik

	n	Min.	Max.	M	ss.
Dindarlık	396	1,86	4,57	3,70	0,44
Dışsal Dindarlık	396	1,36	4,60	3,37	0,46
İçsel Dindarlık	396	2,00	5,00	4,02	0,60

Katılımcıların dindarlık ölçeğinden aldıkları ortalamalara bakıldığında dindarlık düzeylerinin ortalamanın üzerinde olduğu (M=3,70) görülmektedir. Bu değer, üniversite öğrencilerinin dini eğilimlerinin yüksek olduğu anlamına gelmektedir. Gençlerin dindarlığın her iki boyutunda da benzer şekilde yüksek ortalamaya sahiptir (içsel dindarlık boyutunda M=4,02; dışsal dindarlık boyutunda M=3,37). Ancak ortalamalar içsel dindarlığın dışsal dindarlığa göre daha yüksek olduğu sonucuna götürmektedir.

3.3. Katılımcıların Modernlik Ölçeğinden Aldıkları Ortalamalar

Tablo 4. Katılımcıların Modernlik Ölçeğine İlişkin Betimsel İstatistik

	n	Min.	Max.	M.	ss.
Modernlik	393	2,46	4,77	3,64	0,48
Liberal	393	2,55	5,00	4,21	0,47
Plan-Düzen	393	1,00	5,00	3,96	0,80
Cinsel Eşitlik	392	1,00	5,00	3,83	1,21
Laiklik	392	1,00	5,00	3,31	1,44
Üretim-Tüketme	392	1,00	5,00	3,09	1,16
Medya Takibi	391	1,00	5,00	2,94	0,96
Doğum Kontrol	392	1,00	5,00	2,79	1,17
Bilime İnanma	392	1,00	5,00	2,75	1,15

Katılımcıların modernlik ölçeğinden aldıkları ortalamalara bakıldığında modernlik düzeylerinin ortalamasının üzerinde olduğu ($M=3,64$) görülmektedir. Bu değer üniversite öğrencilerinin modernlik düzeylerinin yüksek olduğu anlamına gelmektedir. Modernlik ölçeğinin alt boyutları dikkate alındığında ise en yüksek ortalamasının liberal alt boyutta olduğu anlaşılmaktadır. Bunu plan-düzen ve cinsel eşitlik alt boyutları takip etmektedir. Katılımcılar en düşük doğum kontrol ve bilime inanma alt boyutlarından puan almışlardır.

3.4. Katılımcıların Dindarlıkları ve Modernlikleri Arasındaki İlişki

Tablo 5. Dindarlık ve Modernlik Arasındaki İlişkiyi Gösteren Korelasyon Tablosu

	1	1	3	4
1. Genel Modernlik	1			
2. Dışsal Dindarlık	-,075	1		
3. İçsel Dindarlık	-,415*	,383**	1	
4. Genel Dindarlık	-,339**	,734**	,908**	1

Araştırmada dindarlık, dindarlığın boyutları ile modernleşme arasındaki ilişkiyi ortaya koyabilmek amacıyla Pearson Korelasyon Katsayısı hesaplanmıştır. Analiz sonucunda dindarlık ile modernleşme arasında negatif yönlü orta düzeyde bir ilişki saptanmıştır ($r= -,339$; $p<,05$). Dindarlığın dışsal boyu ile modernleşme algısı arasında ilişki yoktur ($r= -,075$; $p>,05$). İçsel dindarlık ile modernleşme arasında ise negatif yönlü orta düzeyde bir ilişki söz konusudur ($r= -,415$; $p<,05$).

Tablo 6. Dindarlık ve Modernleşme Boyutları Arasındaki Korelasyon

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1. Dışsal dindarlık	1									
2. İçsel dindarlık	,390**	1								
3. Liberal	,025	-,150*	1							
4. Plan-Düzen	,162**	,241**	,250**	1						
5. Bilime İnanma	-,089	-,507**	,295**	,060	1					
6. Doğum Kontrol	-,93**	-,343**	,127*	-,047	,417**	1				
7. Laiklik	-,173**	-,457**	,279**	,036	,471**	,426**	1			
8. Cinsel Eşitlik	-,300**	-,273**	,308**	-,033	,188**	,138**	,368**	1		
9 Medya takip	-,054	-,058	,098	,126*	,287**	,098	,105*	-,052	1	
10. Üretim Tüketme	,044	-,298**	,319**	,033	,403**	,320**	,351**	,133*	,223**	1

Katılımcıların dindarlık boyutlarıyla modernleşme boyutları arasındaki ilişki yine Pearson Korelasyon Katsayısı ile hesaplanmıştır. Bulgulara göre dışsal dindarlık ile cinsel eşitlik ($r=-,300$), laiklik ($r=-,173$) arasında negatif yönlü zayıf bir ilişki vardır. Plan ve düzen alt boyutuyla dışsal dindarlık arasında ise pozitif yönlü zayıf bir ilişki söz konusudur ($r=,162$). Dışsal dindarlık ile liberal, bilime inanma, doğum kontrol, medya takibi ve üretip tüketme alt boyutları arasında bir ilişki bulunamamıştır. İçsel dindarlık ile modernleşme ölçeğinin plan ve düzen alt faktörü arasında pozitif yönlü zayıf bir ilişki vardır ($r=,241$) içsel dindarlık bilime inanma ($r=-,507$), doğum kontrol ($r=-,343$), laiklik ($r=-,457$), cinsel eşitlik ($r=-,373$), üretip tüketme ($r=-,295$) arasında negatif yönlü orta düzeyde bir ilişki saptanmıştır. İçsel dindarlık ile medyayı takip alt boyutları arasında bir ilişki saptanamamıştır.

4. Tartışma ve Sonuç

Bu araştırmanın temel amacı üniversite gençliğinin dindarlık ve modernlik algı düzeyleri ile dindarlık ve modernlik algıları arasındaki ilişkiyi incelemektir. Araştırmada elde edilen bulguya göre gençlerin dindarlık algıları yüksektir. Benzer şekilde 1991 yılında yapılan Değerler Araştırması'nda çeşitli toplumsal kurumların insanlar için önemi sorulduğunda, "Benim için din çok önemlidir." diyenlerin oranı %63 olmuştur. Bu oran 1997'de %83'e ulaşmıştır. 2011 yılında tekrarlanan araştırmaya göre kendisini "dindar" olarak tanımlayanların oranı %81'dir. Bu oran 2000 yılından itibaren aynı kalmıştır. Aynı şekilde, dinin kendisi için önemli olduğunu söyleyenlerin oranı da son 15 yılda hiç değişmemiş %92-93 bandında kalmıştır (Esmer, 2011). Baynal (2015, 213) İstanbul'da yaptığı araştırmada katılımcıların %53'ünün kendisini dindar, %39'unun ise çok dindar olarak tanımladığını saptamıştır. Şentepe ve Güven (2015, 34) Kilis'te üniversite öğrencileri üzerinde yaptıkları çalışmada dinsel eğilim ortalamalarının 3,38 olduğunu saptamıştır ki bu oldukça yüksek bir ortalamaya karşılık gelmektedir. Türkiye'de Toplumun Dine ve Dini Değerlere Bakışı (2017) araştırması sonuçlarına göre dindarlıkla ilgili sorulan sorulara halkın en az yarısından fazlası olumlu cevap vermiştir. Turan ve İyibilgin (2018, 413) Ordu'da üniversite öğrencileriyle yaptıkları çalışmada gençlerin genel dindarlık ortalamalarının yüksek olduğunu saptamışlardır. Bilindiği üzere klasik sosyologlardan Comte, Durkheim, Marx, Tönnies gibi ünlü düşünürler modernleşme ile geleneğin hâkimiyetinden bireyselciliğe doğru bir kayma olacağını varsaymıştır. Bu görüşlerden yola çıkarak geliştirilen sekülerleşme kuramı da dinin toplumsal yaşamdan çekileceğini öne sürmüştür. Ancak içinde bulunduğumuz yüzyılda bunun tamamen gerçek olmadığı aksine dinin toplumsal yaşamdaki yerinin gittikçe güçlendiği görülmüştür (Küçükcan, 2005, 109-110). Modernleşme insanlığın bilim ve teknolojiyle daha mutlu bir yaşam süreceği fikriyle yola çıkmış ancak geldiğimiz noktada sosyal adaletsizlik, yoksulluk, bireyselcilik, yabancılaşma, batı toplumlarının kendi çıkarları için dünyanın geri kalanını sömürmesi, maddeciliğin ön planda olması vb. sorunlar dini değerlerin hâlen insan yaşamında önemli bir yer edinmesinde rol oynamış olabilir (Özdemir, 2000).

Araştırmada elde edilen bir diğer bulgu gençlerin dini değerlere bağlı olduğudur. Türk halkının modernlik algısı veya modern değerlere yönelik düşüncelerini öğrenmek amacıyla yapılan çalışmalarda da modernlik algısının yüksek olduğu ortaya konulmuştur. Karakitapoğlu – Aygün ve İmamoğlu (2002, 334-336), Türkiye’de modernliği temsil eden bireyseliğin yüksek olduğunu saptamıştır. Değer (2007), yükseköğrenim görmüş genç kadınların modernlik algılarının yüksek olduğunu saptamıştır. Daci (2013, 73) İstanbul’da bulunan 6 üniversite öğrencileriyle yaptığı çalışmada gençlerin modern değerlerden “öz yönelim” değerine diğer değerlerden daha çok önem verdikleri bulgusuna ulaşmıştır. Bulgular modernleştikçe dinin ortadan kalkacağını iddia eden görüşlerin geçersizliğini ortaya koymaktadır.

Bu araştırma gençliğin hem dindarlık hem de modernlik değerlerini benzer düzeyde benimsediklerini göstermesi bakımından önemlidir. Gençler bir yandan geleneksel dini değerlere bağlıyken bir yanda da modern değerleri içselleştiren ikili yapıya sahiptir. 1990’lardan beri farklı örneklerle yapılan çalışmalarda Türk halkının büyük bir çoğunluğunun dindar olduğu aynı zamanda halkın önemli bir kısmının kendisini modern olarak nitelendirdiği saptanmıştır (Köse, 2015, 5; Cirhinlioğlu vd., 2013). Göle (2010, 30)’de dindarlık ve modernlik arasındaki bir dizilim yapmaktan ziyade ikisinin de aynı zamanı paylaştıklarını artık anlamamız gerektiğini iddia etmektedir.

Araştırmanın bir diğer önemli bulgusu dindarlık ve modernlik arasında negatif yönlü orta düzeyde bir ilişki olduğudur. Dindarlığın içsel boyutu ile modernlik arasında orta düzeyde negatif bir ilişki varken dışsal dindarlık ve modernlik arasında bir ilişki bulunamamıştır. Yani dindarlık arttıkça modernleşme düzeyi düşmektedir. Ortaya çıkan bulgu dikkat çekicidir. Çünkü aynı çalışmada hem dindarlık hem de modernlik ölçeğinden alınan ortalama puanlar yüksektir. Böylesi bir sonuç, ölçeğin Batı modernizminin kuramsal temelinde şekillendirilmesinin Türk modernleşmesine ters düşebilme ihtimalinden kaynaklanabilir (Cirhinlioğlu vd., 2013, 264). Nitekim Yıldız ve arkadaşları (2013) modernizmin çıktılarının aşırı yorumlarıyla dini karşı karşıya getirmenin her ikisi arasında bir çelişki ve zıtlık oluşturacağını iddia etmektedir. Bu duruma modernleşmenin boyutlarından bilime inanma alt boyutunda bulunan maddeler örnek gösterilebilir. Katılımcılar modernleşme ölçeğinde en düşük ortalama puanı bu boyuttan almışlardır. Bunun yanında yüksek içsel dindarlık puanı ile modernite ölçeğinin bilime inanma parametresi en yüksek negatif korelasyona sahiptir.

Kutsal kitabının ilk emrinin “Oku” (Alak, 96/1) olduğu, “Hiç akıl etmez misiniz?” (Âl-i İmran, 3/65), “Hiç bilenle bilmeyen bir olur mu”, (Zümer, 39/9) “İki günü eşit geçiren kimse zarardadır.” (Aclûnî, Keşfu’l-Hafâ, 2/276), “Âlimler, peygamberlerin varisleridir.” (Ebû Dâvûd, İlim, 1), “Âlimlerin mürekkebi, şehitlerin kanından evladır (üstündür)” (Keşfu’l-Hafâ, 2/400), “İlim öğrenmek, kadın-erkek herkese farzdır.” (İbn Mâce, Mukaddime, 17) ayet ve hadislerine muhatap olan Müslümanların

bilimle bir sorununun olacağını varsaymak çok isabetli bir yaklaşım olmaz (Atay vd., 1995, 9). Burada söz konusu alt boyutun hangi cümlelerden oluştuğuna dikkat etmek gerekmektedir. Ölçeğin maddeleri incelendiğinde bilime inanma alt boyutunun “Dünyadaki sorunları çözmeye bilimden başka bir yol tanımam”, “İnsanlığın tüm sorunlarını çözenin tek yolu bilimdir”, “Yaşamdaki en hakiki yol gösterici bilimdir” gibi cümlelerden oluşmakta olup dini bir tarafa atan ve tek gerçeklik olarak bilimi önceleyen bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Hazırlanan maddeler batılı sosyologların zamanla bilimin dinin yerini alacağı ve yeni bir din ortaya çıkacağı iddiaları çerçevesinde geliştirilmiştir. Bu durum gençlerde “bilimi” sanki yeni bir din olarak gösteriliyor algısı oluşturmuş olabilir. Bilime inanma ile ilgili cümlelerin daha yumuşak ifade edilmesi (örneğin bilim, gerçeği bulmanın en önemli yollarından birisidir gibi) aradaki negatif ilişkinin aza indirgenmesine katkıda bulunacaktır.

Dindarlıkla en yüksek negatif korelasyona sahip ikinci boyut laiklik boyutudur. Bu boyutta “dünya işlerinin yeri ayrı din işlerinin yeri ayrıdır”, “din işlerini devlet işlerine karıştırmamak gerekir” olmak üzere iki madde vardır. Din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması Türk toplumunda sancılı bir süreci içermektedir. Batı’daki laiklik anlayışı kilisenin toplum üstündeki gücünü azaltması ve “dinin vicdani yönünün” öne çıkarılmasıyla gelişmiştir (Dağcı - Dal, 2014, 44). Her ne kadar Fransız tipi katı laiklik anlayışında devlet din ve dini kurumlara topyekün savaş açmış, dini kendi tahakkümü altına almayı amaçlamışsa da Avrupa’da en çok kabul gören laiklik anlayışı Alman tipi laikliktir. Bu anlayışta ise din modernliğin karşısında kabul edilen bir olgu olmayıp, zaman içerisinde kendiliğinden yok olacaktır. Bu nedenle devlet dine ve dini kurumlara herhangi bir baskı uygulamamıştır. Türkiye’de uygulanan laiklik modeli daha çok Fransız tipi laikliğe yakın olup din ve devlet işlerinin ayrılması anlamında kullanılmış ve laiklik devletin dini kontrol etmesi şeklinde tecrübe edilmiş, siyasal ve hukuksal düzenle birlikte sosyo-kültürel yapı da dinden arındırılmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda özellikle dindarlar üzerinde olumsuz politikalar laiklik kavramı etrafında ateşli tartışmaları beraberinde getirmiştir (Bol, 2019; Mertcan, 2007, 307). Laiklik politikaları çerçevesinde dindarların yaşadığı sıkıntılar hâlen sıcaklığını koruyorken gençlerin bu konuyla ilgili olumsuz düşünce belirtmeleri muhtemeldir.

Araştırmada içsel dindarlık oranı yüksek olan gençlerin modernleşmenin doğum kontrol alt boyutuna olumsuz cevap verdikleri saptanmıştır. Bu boyut “Evliliklerde bir veya iki çocuk sahibi olmak yeterlidir.”, “Evlilikte doğacak çocuk sayısını sınırlandırmak gereklidir.”, “Aklı başında çiftler bir ya da ikiden fazla çocuk yapmaz.” cümlelerinden oluşmaktadır. Her ne kadar 1950’den itibaren yaşanan kentleşme süreciyle nüfus planlaması konusunda önemli adımlar atılmış olsa da hem kültürel hem dinsel olarak çocuk sahibi olmak Türk toplumu için önemlidir. Zira hem Yüce Allah Kur’an-ı Kerim de hem de Hz. Peygamber çeşitli hadislerinde çocuk sahibi olmayı özendirmiştir. Nitekim İsra Suresi 30-31.

ayetlerinde Yüce Allah şöyle buyurmuştur: “ Şüphesiz Rabbin dilediğine rızık bol bol verir ve (dilediğine) kısar. Çünkü O gerçekten kullarından haberdardır ve onları görmektedir. Yoksulluk korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin. Onları da sizi de biz rızıklandırırız. Onları öldürmek gerçekten büyük bir günahdır.” Hz. Aişe’den gelen bir rivayette göre Hz. Peygamber şöyle demiştir: “Evleniniz, zira ben kıyamet gününde sizin çokluğunuzla iftihar edeceğim.” (Beyhaki, 7/81). İçinde bulunduğumuz yüzyılda dünya nüfusu hızla yaşlanmakta, doğum oranları düşmekte ve bu durum ülkelerin nüfus oranlarını olumsuz etkilemektedir. Oysa ilerleme ve gelişme üreten genç nüfusun fazlalığı ile sağlanabilmektedir. Türkiye’de de dünyaya paralel olarak yaşlı nüfus giderek artmakta ve artış bu şekilde devam ederse 2030 yılında Türkiye’nin yaşlı toplumlar sınıfında yer alacağı varsayılmaktadır. Bu nedenle hükümet yetkilileri en az üç çocuk sloganıyla bu tehdidi bertaraf etmeye çalışmakta çeşitli teşviklerle çocuk sahibi olmayı özendirilmektedir. Gençlerin hem dini ve kültürel değerlerden hem de bu siyasi konjonktürden etkilenmesi mümkün olduğundan doğum kontrollerle ilgili sorulara negatif cevap vermeleri ihtimal dâhilindedir.

Dindarlıkla negatif ilişkiye sahip bir diğer modernleşme alt boyutu ise üretip-tüketmedir. Bu boyutta yer alan maddeler şunlardır: “En önemli hedefim bir gün gelişip oldukça zengin olmaktır.”, “Var olanla yetinmek yerine daha konforlu bir yaşam için daha fazla çalışmayı tercih ederim.” Bu boyutta bulunan ilk maddeye katılımcıların %45’i katılmadığını söylerken, %31’i katıldığını ifade etmiştir. %22’si ise kararsız kalmıştır. İkinci maddeye katılım oranı ise örneklem grubunu yarisına tekabül etmektedir. Dolayısıyla belirtilen husus bizi bu boyuttan alınan ortalama puanı düşüren birinci madde olduğu sonucuna götürmektedir. Bu makul görünebilir. Esasen İslam’ın özünde zengin olmaya yönelik olumsuz bir tutum bulunmazken, İslam’a atfedilen bazı sözler sadece geçinecek kadar gelir elde etmeyi ve bunu kanaat olarak kabul etmeyi erdemlilik şeklinde göstermiştir (Ağırman, 2007). Bir hırka bir lokma anlayışı hâlen Anadolu’nun her köşesinde İslami bir anlayış olarak varlığını devam ettirmekte, din adına konuşanlar da bu düşüncüyü empoze edebilmektedir. Bu durum zenginliğe yönelik olumsuz bir bakışı yaygınlaştırmış olabilir ve gençlerde söz konusu anlayışı içselleştirmiş olabilir. Bunun yanında oluşturulan maddenin yapısında sorun olduğunu da göz ardı etmemek gerekir. Bir Müslüman için en önemli hedef Allah’ın rızasını kazanmaktır. Hâl böyleyken Müslüman bireyin zenginliği tek amaç gibi görmesin beklemek de doğru değildir.

Dindar gençler de modernleşme ölçeğinin sadece plan-düzen alt boyutuyla pozitif yönde ilişkisi olduğu ortaya çıkmıştır. Bu boyut işlerin düzgün ve zamanında yapılmasıyla ilgili maddelerden oluşmaktadır. “Yaptığınız işi güzel yapın; Allah’a işini güzel yapanları sever.” (el-Bakara 2/195), “Yüce Allah yaptığınız işi sağlam ve iyi yapmanızdan hoşnut olur” (Beyhaki, 4/334) ayet ve hadislerinde görüldüğü gibi plan ve düzen Müslüman’ın şiarı olmalıdır.

Kaynakça

- Aclûnî, İsmail b. Muhammed el-Cerrâhî. *Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlül-İlbâs amme işteharâ mine'l-ehâdisi ala elsineti'n-nâs*. thk. Yusuf b. Mahmud el-Hac Ahmed. 1-2. Dimeşk: Mektebetü İlmî'l-Hadîs, 2001.
- Ağırman, Cemal. *Dünya-Ahîret- Dengesinde Zenginlik ve Yoksulluk*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007.
- Akdoğan, Ali. *Geleneksel Toplumdan Modern Topluma Geçişte Dini Hayat*, İstanbul: Rağbet Yayıncılık, 2002.
- Allport, G. W. *The Person in Psychology: Selected Essays*. Boston, 1968.
- Allport, Gordon W. - Ross, J. Michael. Personal Religious Orientation and Prejudice. In *Person in Psychology: Selected Essays*. Boston: Beacon Press, 1967.
- Altun, Fahrettin. *Modernleşme Kuramı: Eleştirel Bir Giriş*. İstanbul: Yöneliş Yayınları, 2002.
- Aron, Raymond. *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*. çev. K. Alemdar. İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2010.
- Arslan, Mustafa. "Popüler Dindarlık Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlilik Çalışması", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 3/1 (2003), 97-116.
- Atay, Hüseyin vd., *İslam Gerçeği*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1995.
- Ayverdi, İlhan – Ahmet Topaloğlu. *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 2008.
- Baynal, Fatma. "Yetişkinlerde Dindarlık ve Ruh Sağlığı İlişkisinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 4/1 (2015), 206-231.
- Beyhaki, "Şu'abu'l-İman" IV/334, Erişim 15.02.2019. <http://hadistweet.blogspot.com/2013/10/musulman-isini-saglam-ve-guzelyapmaldr.html>.
- Bodur, Hüsnü Ezber. 2019, Modernleşme, Küreselleşme, Sekülerleşme ve Din. A. Çiftçi ve F. Polat (ed.), *Din Sosyolojisi içinde* (ss. 242-266). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları.
- Bol, Fuat. "Laiklik nedir? Ne değildir?" *Milliyet Gazetesi* (20.02.2019). <http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/fuat-bol/laiklik-nedir-ne-degidir--2830387/>
- Cirhinlioğlu, Fatma Gül. *Üniversite Öğrencilerinde Utanç Eğilimi, Dini Yönelimler, Benlik Kurguları ve Psikolojik İyilik Hâli Arasındaki İlişkiler* Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006.
- Cirhinlioğlu, Zafer. vd., *Dindarlık Ruh Sağlığı ve Modernite*, Ankara: Nobel Yayınları, 2013.
- Cuff, E. C., vd., *Perspectives in Sociology: Classical and Contemporary*. Canada: Routledge, 1990.
- Çiçek, Atıl Cem vd., "Modernleşme Sürecinde Kadın: Osmanlı Dönemi Üzerine Bir İnceleme". *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 6/9 (2015), 269-284.
- Çoştı, Yakup. "Dine Normatif ve Popüler Yaklaşım: Bir Dini Yönelim Ölçeği Denemesi". *Hittit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/8 (2009), 119-139.

- Dacı, Zehra Nur. *Üniversite Öğrencilerinde Değer Algılamaları: İstanbul'daki Üniversitelerde Uygulama*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Dağcı, Gül Tuba. - Dal, Adnan. "Osmanlı'dan Günümüze Din-Devlet ve Laiklik Tartışmaları". *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 2/1, (2014), 37-47. <https://doi.org/10.16954/bacad.67502>
- Değer, Emine Hale. *Yüksek Öğrenim Görmüş Dindar Kadınların Modernlik Anlayışı*. Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Durkheim, Emile. *Dini Hayatın İkel Biçimleri*. çev. Fuat Aydın. İstanbul: Ataç Yayınları, 2005/1965.
- Esmer, Yılmaz. "2011 Türkiye Değerler Araştırması". Erişim 20.Ocak 2019. <http://www.connectedone.net/2011-turkiye-degerler-arastirmasi/>
- Eyüboğlu, Osman - Batuk, Cengiz. "Özsel ve İşlevsel Din Tanımları Bağlamında Assisili Francis Mistisizmi ve Protestan Ahlakının Mukayesesi". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 38 (2015), 95-122.
- Giddens, Anthony. *Sosyoloji*. İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2012.
- Göle, Nilüfer. *İç İçe Girişler: İslam ve Avrupa*, çev. A. Berktaş. İstanbul: Metis Yayınları, 2010.
- Göle, Nilüfer. *Mühendisler ve İdeoloji*. İstanbul: Metis Yayınları, 1988.
- Gönç Şavran, Temmuz. "Sosyolojide İlk Dönem Gelişmeler". ed. Serap Suğur. *Klasik Sosyoloji Tarihi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, 2011, 32-62.
- Gültekin, M. Bekir. *Din Görevlilerinin Modernleşmeye Bakışı (Ankara/Polatlı Örneği)*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Günay, Ünver. "Din Sosyolojisinin Tarihsel Gelişimi ve Temel Sorunları". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 12 (2002), 1-20.
- Günay, Ünver. *Din Sosyolojisi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2012.
- Günay, Ünver. *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat*. İstanbul: Erzurum Kitaplığı Yayınları, 1999.
- Haşiloğlu, Selçuk Burak. vd., "Pazarlama Araştırmalarındaki Potansiyel Problemlere Yönelik Bir Araştırma: Kolayda Örnekleme ve Sıklık İfadeli Ölçek Maddeleri", *Pamukkale İşletme ve Bilişim Yönetimi Dergisi* 2/1 (2015), 19-28.
- Hocaoğlu, Durmuş. "Çağdaşlık, Çağdaşlaşmak ve Modernleşme". *Yeni Toplum* 1 (1992), 71-85.
- Hökekleli, Hayati. *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler*. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2013.
- Karabıyık Barbarosoğlu, Fatma. *Moda ve Zihniyet*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1995.
- Karakitapoğlu-Aygün, Z. ve İmamoğlu, E. O. (2002). Value domains of Turkish adults and university students. *The Journal of Social Psychology*, 142(3), 333-351.
- Karasar, Niyazi. *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Yayınları, 2012.
- Kızılcılık, Sezgin - Erjem Yaşar. *Açıklamalı Sosyoloji Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Atilla Kitabevi, 1994.

- Kızılcılık, Sezgin. *Postmodernizm Dedikleri*. İzmir: Saray Kitabevi, 1996.
- Kirman, M. Ali. "Dini Hayatın İlk Biçimleri" ve Türkçe Çevirisi Üzerine". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (2005), 133- 147.
- Koştaş, Münir. *Üniversite Öğrencilerinin Dine Bakışı*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Köktaş, Mehmet Emin. *Türkiye'de Dini Hayat*. İstanbul: İşaret Yayınları, 1993.
- Koroğlu, Cemile Zehra. "Türkiye'de Dini Hayatın İncelenmesi: Bütüncül Bir Yaklaşım". *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/1 (2012), 82-102.
- Köse, Ali. "XXI. Yüzyıl Türkiye'sinde Gelenekle Modernite Arasında Din Algıları ve Dindarlık Formları: Sosyolojik Bir Bakış". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 49 (2015), 5-27. DOI 10.15370/muifd.28848
- Kösemihal, Nurettin Şazi. *Durkheim Sosyolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1971.
- Kurt, Abdurrahman. "Sosyolojik Din Tanımları ve Dine Teolojik Bakış Sorunu", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (2008), 73-93.
- Küçükcan, Talip. "Modernleşme ve Sekülerleşme Kuramları Bağlamında Din, Toplumsal Değişme ve İslâm Dünyası". *İslam Araştırmaları Dergisi* 13 (2005), 109-128.
- Marshall, Gordon. *Sosyoloji Sözlüğü*. çev. Osman Akınhay - Derya Kömürçü, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999.
- Mertcan, Hakan. "Karşılaştırmalı Olarak Türkiye'de Laiklik", *38.İCANAS Din* (10-15 Eylül 2007). ed. Zeki Dilek vd., 1/305-328. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu, 2008.
- Mutlu, Kayhan. "Bir Dindarlık Ölçeği (Sosyolojide Yöntem Üzerine Bir Tartışma)". *İslami Araştırmalar Dergisi* 3/4 (1989), 194-199.
- Okumuş, Ejder. *Toplumsal Değişme ve Din*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.
- Otto, Rudolf. *The Idea of The Holy*. trans. J. W. Harvey. London: Oxford University Press, 1924.
- Özdemir, İbrahim. (2000). Dini ve Demokratik Değerlerin Yükselişini Doğru Okuma. Köprü Dergisi. 72. Erişim Tarihi:15.02.2019. Erişim Adresi: <http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=524>
- Özen, Yener. - Gül, Abdülkadir. "Sosyal ve Eğitim Bilimleri Araştırmalarında Evren-Örneklem Sorunu". *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi* 15 (2007), 394-422.
- Özer, İnan. "Toplumsal Gelişme/Değişme". ed. İhsan Sezal. *Sosyolojiye Giriş*. Ankara: Martı Yayınevi, 2003, 559-589.
- Scheler, Max. *On the Eternal in Man*. New Jersey: Transaction Publishers, 2010.
- Shatara, Amer. *İslam ve Modernite* Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- Slattey, Martin. *Sosyolojide Temel Fikirler*. İstanbul: Sentez Yayıncılık, 2014.
- Sönmez, Veysel – Alacapınar, Füsün G. *Örneklenirilmiş Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Anı Yayıncılık Ankara, 2011.
- Sümbüloğlu, Kadir. - Sümbüloğlu Vildan. *Biyoistatistik*. Ankara: Hatipoğlu Yayınları, 2010.
- Swingewood, Alan. *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*. çev. O. Akınhay. Bilim ve Sanat Yayınları, 1998.

- Şentepe, Ayşe. - Güven Metin. (2015). "Kişilik Özellikleri ve Dindarlık İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Araştırma". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/31 (2015), 27-44. <https://doi.org/10.17335/sakaifd.219893>
- Taplamacıoğlu, Mehmet. "Yaşlara Göre Dini Yaşayışın Şiddet ve Kesafeti Üzerinde Bir Anket Denemesi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (1962), 141- 151.
- Taplamacıoğlu, Mehmet. *Genel Sosyoloji Üzerine Bir Deneme*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1969.
- Tarhan, AyşeDurakbaşa. "Sosyolojide Temel Kuramlar". ed. İ. Sezal. *Sosyolojiye Giriş*. Ankara: Martı Yayınevi. 2003. 11-44.
- Taş, Kemalettin. "Dinin Sosyolojik Tanımı Problemi Üzerine Bir Değerlendirme". *Dini Araştırmalar Dergisi* 6 (2003) 199-205.
- Tolan, Barlas. *Toplum Bilimlerine Giriş*. Ankara: Murat ve Adım Yayıncılık, 1996.
- Tönnies, Ferdinand. *Community and Civil Society*. ed. J. Harris. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- Turan, Yahya. -İyibilgin, Orhan. "Üniversite Öğrencilerinin Dindarlık Düzeyleri ve Kur'an'a Yönelik Tutumları Üzerine Ampirik Bir Araştırma (Ordu Üniversitesi Örnekleme)". *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 8/2 (2018), 409-420.
- Tümer, Günay - Küçük, Mehmet Alparlan. *Dinler Tarihi*. Ankara: OcakYayınları. 2. Baskı. 1993.
- Tümer, Günay. "Din" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 9/312-320. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.
- Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük (A-J)*. Ankara: TDK, 1988.
- Wach, Joachim. *Din Sosyolojisi*. çev. Ü. Günay. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1995.
- Wernick, Andrew. "Comte, Auguste". Ed. In G. Ritzer. *Encyclopedia of Social Theory* 1/128-134. USA: Sage, 2005.
- Yıldız, Muharrem. *Ölüm Kaygısı ve Dindarlık*. İzmir: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014.
- Yıldız, Muharrem. vd., "Din-Modernite İlişkisi: Uyum veya Zıtlık (Çeviri)". *Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi* 5/20 (2013), 17-32.
- Zencirkıran, Mehmet. *Sosyoloji*. Bursa: Dora Yayınları, 2017.